

*"СЛОВО... ГОЛОСНО ЗАЛУНАЛО ПО
ШИРОКИХ СВІТАХ"*

Іван Котляревський за межами України

До 250-річчя від дня народження
письменника

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної державної
адміністрації
Полтавська обласна бібліотека
для юнацтва ім. Олесея Гончара

**"СЛОВО... ГОЛОСНО ЗАЛУНАЛО ПО
ШИРОКИХ СВІТАХ"**

Іван Котляревський за межами України

До 250-річчя від дня народження письменника

Біобібліографічне досьє

01: 821.161.2.09(477.53)

К 73

Упорядник : Надія Михайлівна Требіна

"Слово... голосно залунало по широких світах". Іван Котляревський за межами України: до 250-річчя від дня народження письменника : біобібліографічне досьє / упорядник Н. М. Требіна ; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. О. Гончара. – Полтава, 2019. – 16 с.

Ювілей знаного у всьому світі письменника, уродженця м. Полтава, спонукав нас відшукувати цікаві матеріали про його життя і творчість.

У посібнику зроблена спроба віднайти публікації про поширення, розповсюдження за межами України літературного доробку нашого земляка, постановку в театрах різних країн світу його драматичних творів, дослідження творчості Івана Котляревського зарубіжними вченими, літературознавцями, істориками.

Основні матеріали згруповані у двох розділах, до кожного з яких подається список використаної літератури, наявної в нашій бібліотеці та ПОУНБ імені І. П. Котляревського. Розміщені списки в алфавітному порядку.

Досьє адресоване вчителям, бібліотекарям, студентам, старшокласникам.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
"І УКРАЇНСЬКЕ МІСТО І СЕЛО ЯВИЛА ВСЬОМУ СВІТУ "ЕНЕЇДА" ...	6
"ТА Й ПІШЛА ПО СВІТУ "НАТАЛКА ПОЛТАВКА", ХВИЛЮВАТИ ДУШІ, ЗВЕСЕЛЯТЬ СЕРЦЯ"	10
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	14
ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ	15

ВСТУП

*...Було видно, що за рубежем, в Австрії, мова
Котляревського... давно вже стала знаряддям
публічного, наукового і поетичного слова...*

В. Г. Короленко

*І з твого почину на всю Слов'янщину
Пішло наше слово гулять...*

П. Мирний

В цьому посібнику зроблена спроба віднайти факти, систематизувати матеріали про те, чи знали щось про Котляревського ще за його життя і після європейці, інші народи? Якщо знали, то що писали, говорили про письменника з Полтави до і після 1838 року? Чи перекладалися його твори на інші мови? Яким було їх сприйняття народами інших країн?

Першими на твори І. Котляревського відгукнулися брати-слов'яни: чеські і словацькі літератори.

Завдяки роботам славістів Й. Шафарика, В. Ганки з'явилися перші згадки про письменника-полтавця в англійській літературі, літературах США, Німеччини. Вони були першими ластівками в обороні прав літературних творів і мови українців.

У польській пресі вперше згадано про І. Котляревського 1815 року у статті філолога Є. Бандтке (1768–1835).

Ще за життя І. Котляревського його ім'я з'явилося у друкованих виданнях англійською мовою. Цьому треба завдячувати американській письменниці Тальві (Терезі Робінсон) (1797–1870), батько якої деякий час був професором Харківського університету, а Тереза жила з ним у Харкові, вивчила українську мову, займалася перекладами. Вона ж написала 1834 року велику наукову роботу "Історичний огляд слов'янських літератур і мов", де згадується І. Котляревський.

Про І. Котляревського як драматурга, зокрема автора "Москаля-чарівника", у Франції почали писати ще в 40-х роках ХІХ ст. Так, у 1847 році про нього тепло відгукнувся Е. Хоєцький, відвівши належне йому місце в історії світових літератур, які виходили в Парижі, а французький філолог, письменник Л. Леже присвячував творам полтавця окремі лекції.

Ім'я нашого земляка вже у ХІХ ст. входить до "Історії світової літератури" Г. Карпелеса (1848), К. Кур'єра (1879), Л. Сішлера (1887) та інших.

За ухвалою Всесвітньої Ради Миру ім'я І. Котляревського прославляли у 1969 році (році 200-літнього ювілею!) всі материки. Його спадщину досліджували такі видатні вчені, як Ф. Баденштедт, В. Джусті, Д. Чіамполі та інші.

Поема і драми І. Котляревського були достойно оцінені у ХХ ст. такими видатними діячами світової культури як Я. Івашкевич, К. Чапек, Я. Гашек, І. Вазов.

"Дороге його ім'я буде завжди збережено в народній пам'яті, як народна пісня, що ніколи не вмирає", – писав В. Ганка.

"І УКРАЇНСЬКЕ МІСТО І СЕЛО ЯВИЛА ВСЬОМУ СВІТУ "ЕНЕЇДА"

*... "Енеїдою" він зробив справжнє чудо. Показав
своїм і чужим, що українською мовою можна
написати... великий, епохальний твір, привчив і своїх і
чужих читати по-українськи...*

Б. Лепкий

*З латинської дзвінкої міді
Він наше срібло виливав...
Ну хто б у римській Енеїді
Хоролу й Ворскли не пізнав?
М. Рильський*

Двісті двадцять років минуло з того часу, коли книжковий світ побачив три частини поеми "Енеїда" – дотепної, сміхотворної, сатиричної фантазії на класичну тему "втечі з Трої".

Іван Котляревський засміявся на повний голос, розкуто і легко. Веселі пригоди "вічного січовика" українського Енея символізували непокореність і горду бунтівливість українця, який здатний відшукати вихід з будь-якої ситуації.

Коли з'явилася "Енеїда" її автор увійшов майже в усі нариси про культуру України, спочатку як самобутній літератор, а потім як письменник, що мав свою нішу в історії європейських літератур.

1806 року А. Стойкович з Харкова сповістив чеському вченому-філологу Й. Добровському (1753–1829) про "Енеїду" І. Котляревського. Через декілька років вчений у своїй "Слованці" подав відомості і про письменника і про його твір, виданий 1809 року, подав опис розділів, словника і висловив свою думку про поему.

У книзі видатного славіста Й. Шафарика (1795–1861) "Історія слов'янських мов і літератур" (1826) є теж посилання на "Енеїду"

І. Котляревського і її словник. Твір нашого земляка представлений тут як мовно-літературний пам'ятник кінця XVIII – початку XIX ст., тобто

І. Котляревський репрезентував українську літературу на міжнародній арені.

А "Енеїду», яка декому здавалася звичайним "малоросійським" жартом, європейські вчені виставляли як аргумент на захист прав української мови.

Г. Ф. Квітка-Основ'яненко (1778–1843) у творі "Супліка до пана іздателя" (1833) написав: *"Хіба ж не живо вчистив пан Котляревський Енея? Еге! Об нім і досі Москва товче і перетовкує; і з якого боку не зайде, сплесне руками та й каже: "Ну так, славно!"*.

1835 року газета "Північ", що виходила у Парижі, надрукувала статтю "Про поезію України", в якій поряд з думами і піснями була охарактеризована "Енеїда" як твір, у якому автор показав себе більшим майстром *"від пародистів французьких і європейських"*. У його "Енеїді" природно проявився український гумор, краса слова. Ця оцінка була початком розмови про вагу української "Енеїди" серед інших літературних творів.

Видатний англійський вчений, професор В. Морфілл (1834–1909) одним з перших читав лекції студентам з україністики, побував кілька разів в Україні, високо оцінив і твори полтавця і його любов до всього рідного: *"Котляревський був освіченою людиною, займав кілька державних посад, але мав відвагу любити народну мову і писати нею... Українцям тоді було нелегко творити свою літературну мову"*.

1841 року побачив світ другий том "Подорожей в Росію і Польщу" німецького письменника, мандрівника Й. Коля (1808–1878), який довгий час жив в Україні, в Диканьці, Полтаві. Ось один із записів його подорожніх вражень: *"Українці дуже люблять свою мову, мають багату народну поезію, а з літературних творів дуже люблять "Енеїду" Котляревського, у якій зображено життя, побут, історію рідного краю"*.

"Часопис Чеського музею" у 1843 році подав замітку про "Енеїду", а 1865 року словник Рієгра вмістив статтю про творця української поеми.

З німецьких робіт, що з'явилися на початку ХХ ст., вартує уваги читачів розвідка А. Лютера "Батько української поезії". "Енеїда" Котляревського, – писав автор, – безперечно, пережила всіх своїх попередниць. В чому її сила? Життєвість, розуміння сутності життя, любов до народу і вітчизни, сердечне добро й людяність... І все це в одній пародії!", – дивувався дослідник.

А в одній з лекцій всесвітньовідомого французького вченого Л. Леже (1843–1923) про "Енеїду" сказано, що це *"шедевр в жанрі шедеврів Скаррона"* [французького романіста]. З 1905 року професор Л. Леже почав читати лекції з україністики в "Колеж де Франс", підкреслюючи в них, що на початок ХХ ст. українською мовою написано багато прекрасних творів, але серед них перші місця займають "Енеїда" і драми І. Котляревського.

Газета "Кубанские ведомости" в статті "К 100-летнему юбилею малороссийской литературы" (1898) писала: *"Ще до появи в друкові "Енеїда" в рукопису облетіла всю південну Росію і в усіх викликала захоплення. Її знали і запорожці, які перебували на території Туреччини, і Наполеон I, який захопив її у Москві"* .

Подаємо матеріали про факт зацікавлення імператора французів Наполеона I "Енеїдою" І. Котляревського в інтерпретаціях різних осіб: істориків, письменників, вчених, хоч він поки-що не підтверджений документально:

Так, видатний український поет, письменник, філософ, історик І. Франко, даючи високу оцінку "Енеїди", висловився, що цей твір *"був гідним знаходитися у похідному куфрі Наполеона"*.

Можливо, щоб підняти національну самосвідомість серед українського населення Російської імперії, і дійсний член НТШ і ВУАН, політичний діяч, публіцист С. Єфремов подає цей факт.

Український публіцист В. Степанківський, а слідом за ним історик-аматор І. Борщак, теж наводять у своїх працях факт зацікавленості Наполеона Бонапарта "Енеїдою", що була вивезена французьким володарем, коли він залишав російську столицю Москву.

Їхні твердження підхопили і сучасні історики.

Тепер щодо перекладів твору.

Перші спроби перекласти "Енеїду" польською мовою здійснив уже в ХХ ст.

О. Баумгардтен. Готуючись до перекладу, він не переставав хвалити поему: *"Її свіжість, безпосередність, а передусім гумор, захопили мене так, що я не міг, просто – не міг відмовити собі в приємності зразу ж приступити до перекладу цього шедевра. А ще притягала мене*

сама постать автора. Який ще багатий, майже ренесансовий тип. Солдат, оповідач, філософ-митець. Але й передусім поет".

Великою подією в літературному житті Чехословаччини було видання 1955 року повного перекладу "Енеїди" М. Марчанової. Перекладена "Енеїда" вийшла у серії "Безсмертні", де друкувалися тільки кращі твори світової культури.

"ТА Й ПШЛА ПО СВІТУ "НАТАЛКА ПОЛТАВКА", ХВИЛЮВАТИ ДУШІ, ЗВЕСЕЛЯТЬ СЕРЦЯ"

*Ім'я творця повторювалося з любов'ю не
тільки в усій Малоросії...*

О. Терещенко

*... це – справжня перлина драматургійної
вмілості і щиро людяної теплоти.*

М. Рильський

Максим Рильський у статті "Іван Котляревський" ґрунтовно визначив місце письменника в загальносвітовому художньому процесі й торкаючись драматургії відзначив *"чари "Наталки Полтавки"*", яка з часу появи (1819 р.) на два століття міцно ввійшла у репертуар українського і зарубіжного театру, завоювала собі чільне місце в світовій скарбниці драматургії.

Вже у 1833 році в "Журналі Чеського музею" з'являється перший переклад невеликого уривку з "Наталки Полтавки" (зокрема, пісня "Ой мати, мати, серце не вважає") на чеську мову, здійснений відомим поетом і перекладачем Ф. Челаковським (1799–1852). Український літературознавець Г. Нудьга (1913–1994) відзначав, що *"це був початок ближчого зацікавлення чехословацької громадськості доробком українського письменника"*.

Коли п'єса 1838 року з'явилася друком, то цю появу першим радо привітав чеський філолог і поет

В. Ганка (1791–1861), написавши: *"Головна заслуга цієї опери полягає в прекрасній чистій мові, у характерах дійових осіб, особливо "малоруської дівчини", і у милій простоті, якою проїнята вся річ"*.

Високо оцінив народну драму й польський письменник-романтик Б. Залеський (1802–1886).

Польська критика в 1839 році назвала "Наталку Полтавку"

високомистецьким твором, а в 1840 році у Варшаві було додатково перекладено пісні з п'єси, зокрема "Віють вітри" та інші. Відмітимо, що на мови народів Європи першими перекладалися саме пісні, написані

І. Котляревським до п'єси, а потім уже текстова частина.

До речі, Леся Українка дуже любила слухати Наталчині пісні.

Український літературознавець Р. Кирчів (1930–2018) у статті "Відгомін Котляревського в польській культурі" писав, що саме завдяки образіві селянської дівчини на сценах польських театрів, які діяли у Львові, Житомирі, Вінниці та інших містах особливою популярністю користувалася п'єса "Наталка Полтавка". Драма виставлялася в перекладі, але зберігала свою художню неповторність, зачарованість дівчиною з Полтави.

Польський публіцист З. Мілковський (1824–1915) у своїх мемуарах зазначав, що в юнацькі роки найбільше враження на нього справила одна вистава мандрівної польської театральної трупи. Це була якраз постановка "Наталки Полтавки": *"Я був у театрі кілька разів, захоплювала мене "Наталка Полтавка". Я марив, снів про неї, ...я нічого не прагнув так палко, як виступити на сцені в постаті Петруся"*.

Згодом п'єса з тріумфом була поставлена 1876 року в Болгарії, через два роки у Сербії.

Історик літератури, педагог, автор хрестоматій і підручників О. Д. Галахов (1807–1892) в книзі "Поэзия славян" (1871) відмітив:

"Він написав дві п'єси: "Наталка Полтавка", "Москаль-чарівник" [прийняті глядачами з великим схваленням]. З того часу ім'я автора стало повторюватися з любов'ю не лише по всій Малоросії, але і в Великоросії, і в обох столицях".

У репертуарі відомих українських труп М. Кропивницького, М. Старицького, М. Садовського і П. Саксаганського чільне місце посідала саме "Наталка Полтавка". У своїх спогадах уродженець м. Полтави Л. Р. Сабінін (1874–1955), що брав участь у постановках цієї п'єси протягом 60 років минулого століття, згадував: *"Мені доводилось виступати на Кавказі (1893–1900), в Сибіру (1895–1898), на Далекому Сході (1899–1900) – і всюди успіх... головне, з художнього боку. Пам'ятаю, як в Єнисейську (зима 1895 р.) вистава обернулась у велике урочисте свято"* .

Драма І. Котляревського рано проникла як до слов'янських, так і неслов'янських народів. Це стосується в першу чергу Грузії, Литви.

Так, у Тифлісі був створений театр, до якого запросили чимало українських артистів. У ньому з великим успіхом виступав Іван Дрейсіг (1791–1888), автор водевілю "Два брати із Санжарівки, третій із Хоролу".

Як писав один із рецензентів, *"він грав Виборного так добре, так природно, що самі корінні полтавці визнали б його за свого родича"*. Коли йшли в Тифліському театрі українські п'єси за його участю, у першу чергу "Наталка Полтавка", то не вистачало квитків для всіх бажаючих подивитися спектакль.

Українські трупи виступали у багатьох містах Литви: Вільні, Каунасі, Єлгаві, Паневежисі, Анікщаї. "Наталкою Полтавкою" зацікавився литовський поет, літератор і артист-аматор М. Григоніс (1889–1971): *"Узимку 1911–1912 рр. він переклав "Наталку Полтавку", а згодом децю націоналізував свій переклад і видав його 1913 року в Чикаго під назвою "Nastute". Цією п'єсою довгий час користувалися аматори сцени як у самій Литві, так і в Америці (переселенці)"* .

У ХХ ст. англомовне населення Англії, США, Канади виявило неабияке зацікавлення "Наталкою Полтавкою", зокрема піснями з неї. Радіо, патефонні платівки, концертні виступи популяризували пісні "Віють вітри", "Чого вода каламутна". 1947 року в Едмонтоні вийшла збірка українських пісень, де було вказано авторство пісень І. Котляревського.

Київський академічний театр ім. І. Франка, перебуваючи в роки Великої Вітчизняної війни в евакуації в Узбекистані, виділив для роботи з колективом Узбецького театру музичної драми і комедії ім. Мукімі найкращих своїх митців: Г. Юру, А. Бучму, Л. Ревуцького. "Наталка Полтавка", поставлена в Ташкенті театром ім. Мукімі в період 1943–1944 рр. була першою українською п'єсою, що йшла узбецькою мовою.

У справу популяризації драматургії І. Котляревського серед чехів у 40-х рр. ХХ ст. значний внесок зробив історик, письменник Ю. Гривняк (1912–1992). 1949 року він переклав на чеську мову оперу М. Лисенка "Наталка Полтавка", яка відразу здобула великий успіх. Празьке радіомовлення транслювало її понад 20 разів .

"Наталку Полтавку" бачили і вітали Париж і Лондон, Загреб і Нью-Йорк, Відень і Сідней, Торонто і Буенос-Айрес та інші столиці світу.

Кілька пісень із п'єси включив був до своїх концертів відомий негритянський співак Поль Робсон (1898–1976): у його виконанні "Сонце низенько" та інші пісні І. Котляревського постійно звучали в найбільших театрах світу.

У наш час "Наталка Полтавка" з незмінним успіхом іде на сценах Великобританії, Італії, Німеччини, Румунії, США, Угорщини, не кажучи вже про слов'янські країни.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

(До розділу 1)

Багатський В. В. Історія України : підручник / В. В. Багатський, Л. І. Кормич. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. – К., 2010. – С. 220–221.

Бокоч М. Заморські шляхи "Енеїди" / М. Бокоч // Якимович Б. З. / Україна та українці: події далекі і близькі: вибрані праці. – Львів, 2014. – С. 975–976.

Гуць М. Двісті років "Енеїди" / М. Гуць // Визвольний шлях. – 1999. – № 1. – С. 3–6.

Єфремов С. 1812 на Україні. – К., 1913. – С. 261.

Жулинський М. Духовна епоха в історії України : до 200-ліття виходу у світ "Енеїди" / М. Жулинський // Київська старовина. – 1998. – № 5. – С. 5–8.

Захарчук О. Наполеон Бонапарт та українське суспільство : історичні документи в інтерпретаціях дослідників / О. Захарчук // Український історичний журнал. – 2015. – № 2. – С. 163–183.

Корбич Г. Іван Котляревський у польськомовному дослідженні Б. Лепкого / Г. Корбич // Слово і час. – 1999. – № 9. – С. 16–18.

Погребенник Ф. Берлінські видання творів Івана Котляревського, споряджені Богданом Лепким / Ф. Погребенник // Київська старовина. – 1998. – № 5. – С. 78–85.

Погребенник Ф. Маловідоме берлінське видання найвидатнішого твору першого класика нової української літератури: (до 200-річчя виходу у світ "Енеїди" І. Котляревського) / Ф. Погребенник // Народна творчість і етнографія. – 1998. – № 4. – С. 88–89.

Сивокінь Г. Іван Котляревський на тлі сучасної йому європейської літературної думки / Г. Сивокінь // Дивослово. – 2003. – № 12. – С. 2–4.

Франко І. Я. Літературно-критичні праці (1890-1910) / І. Я. Франко. – К., 1984. – Т. 41. – С. 259.

(До розділу 2)

І. П. Котляревський у критиці та документах : зб. статей, рецензій, висловлювань. – К., 1959. – С. 180.

Олійник О. "Наталка Полтавка" в Парижі / О. Олійник // Молода Україна. – 1970. – Ч. 177. – С. 22.

Полек В. "Наталка Полтавка" у Франції / В. Полек // Зоря Полтавщини. – 1989. – 9 верес.

Рильський М. Т. Зібрання творів: у 20 т. – К., 1986. – Т. 12. – С. 10.

Саун В. "Наталка Полтавка" у Філадельфії / В. Саун // Вісті. – 2009. – 21 серп. – С. 9.

Скриль В. Іван Петрович Котляревський у слов'янському світі / В. Скриль // Край. – 2010. – № 75. – С. 4–5.

Сулима М. "Наталка Полтавка" й українська драматургія XVII-XVIII ст. / М. Сулима // Київська старовина. – 1998. – № 5. – С. 67–74.

Творчість Івана Котляревського в контексті сучасної філології : зб. наукових праць. – К., 1990. – С. 146, 147, 149, 154.

Український календар, 1968. – Варшава, 1968. – С. 270.

Український календар, 1969. – Варшава, 1969. – С. 190.

Шевчук В. Перші вистави "Наталки Полтавки" / В. Шевчук // Із вершин і низин : книжка цікавих фактів із історії укр. літератури. – К., 1990. – С. 74.

ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

"Наталка Полтавка" на злеті глядацьких симпатій в Угорщині [Електронний ресурс] // Громада : [сайт]. – Текст. дані. – [Б. м.]. – Режим доступу: <https://bit.ly/2Zhc7v7> (дата звернення: 19.08.2019). – Назва з екрану.

У боротьбі за "національну фільму", або Як українці знімали кіноопери в Америці [Електронний ресурс] // Українська правда : [сайт]. – Текст. дані. – [Б. м.], 2007-2019. – Режим доступу: <https://bit.ly/2ZjNfmL> (дата звернення: 19.08.2019). – Назва з екрану.

Науково-виробниче видання

"СЛОВО... ГОЛОСНО ЗАЛУНАЛО ПО ШИРОКИХ СВІТАХ"

Іван Котляревський за межами України

До 250-річчя від дня народження письменника

Біобібліографічне досьє

Упорядник: Надія Михайлівна Требіна

Редактор	<i>С. В. Сичова</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Т. М. Базир</i>
Комп'ютерний набір	<i>Н. М. Требіна</i>
Відповідальна за випуск	<i>С. В. Сичова</i>

Підписано до друку 01.09.2019. 16 стор. Тираж 4 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олесь Гончара
36039, м. Полтава, вул. Олесь Гончара, 25 а
<http://libgonchar.org>
E-mail: pobugonchara@ukr.net